

Fosztó László

MINDENNAPOK NÉPRAJZA

MINDENNAPI NÉP

A folklór fogalmát a hagyományos és szóbeli jelleg mellett szorosan hozzátapadva kíséri az ünnepi és művészi jelző. Ezek azonban nem feltétlenül hozzátartozó konnotációk. Jóllehet eddig a néprajzkutatás főleg ezeket illusztráló anyagot szolgáltatott, a népi tudás (folk lore) nemcsak népdal, ballada és tündérmese. Sőt mégcsak nem is falfirka és latrinaria. Sokkal átfogóbb jelenség az, amit folklórként határozhatunk meg: a villamoson hallható, az újságok hirdetésoldalán jelenik meg, a rádió és tévé sugározza kívánságműsorokban.

A szóbeliséget nem jelölhetjük a folklór meghatározó tényezőjeként, mivel írott és nyomtatott formában is éppúgy előfordulnak olyan alkotások, amelyek jellemeznek egy közösséget, csakis neki sajátjai, de nem intézményesen szervezettek, csak kihasználják az intézmények kínálta lehetőségeket. Rögzített voltak nem akadályozza meg újabb variációk képződését és az újabb variánsok létrejöttét bizonyítéka annak, hogy nem a „félrehallott” szavak vagy a rosszul memorizált szöveg a kreativitás okai, hanem tudatos kombinációval törekszik az alkotó „eredeti” művet létrehozni. A produktum általában nem idegen a közösség értékrendjétől, különben nem is tölthetné be funkcióit. Itt kapcsolódik a hagyományos jelleghez; egy filmszériái vagy a lakodalmas-rock is lehet hagyományos a saját kontextusában.

Nyilvánvaló, hogy nem csak a „tisza forrásból” származó alkotások számíthatók hagyományosnak, hanem mindaz, amelynek mentén létrejön egy informális kommunikáció és ezáltal szervezi a közösség hétköznapijait. Hagyományvesztésről márcsak azért sem lehet beszélni, mert a hagyomány nem kopott tárgy, amit meg lehet őrizni vagy el lehet veszíteni, hanem sokkal inkább olyan mentális tulajdon, amely néha meghökkentő új ruhát képes öltetni. A hétköznapi életben betöltött szerepe azért fontos, mert képes összehangolni az informális (nem rögzített) cselekvéseket és beszédhelyzeteket.

A hozzá társított szakrális jelleg ebben az értelmezésben nem kap olyan súlyt, mint általában, de tisztázni kell a kutatás szempontjából, hogy a nemzeti kultúrában fontos szimbólumértéket képviselő (gyakran értelmiségi indíttatású) folklorizmus tudatosan szakralizált szférája nem esik egybe a hétköznapi folklóraktusainak profán közvetlenségével.

Egy ilyen folklór-értelmezés megkívánja a kiindulópont tisztázását, a „nép” új definícióját. Nem határozható meg a nemzet romantikus fogalmával, a városi szubkultúrák képviselőivel sem azonosítható, mégcsak az alávetett osztályok kategóriájával sem.

A nép azok közössége, akik osztoznak egy olyan kulturális tradícióban, melynek segítségével a mindennapjaik világát szervezik. Nem társadalmi, hanem kulturális kategória.

MINDENNAPOK NÉPRAJZA

A mindennapi nép meghatározása a néprajz szempontjából bizonyos módszertani és szemléletbeli következményekkel jár. A kutató maga is részese annak a kultúrának, amelyet kutat. Tehát nem idegen utazó, aki rácsodálkozik az egzotikumokra, hanem amikor éppen nem „néprajzos” maga is újságot olvas, vagy elmegy ismerősei lakodalmába. Ez előnyökkel és hátrányokkal is jár: igaz, úgy végezhet megfigyeléseket, hogy közben nem tekintik kutatónak, ám gyakran észre sem vesz olyan jelenségeket, amelyeket természetesnek tart. A kultúrát, amit kutat, jól ismeri ugyan (baj nélkül tájékozódik benne), de ez a tudásanyag nem tudatos, és az önreflexiónak több nehézsége is van.

Nagy fokú distanciálódást kíván, hogy az idegen szemével nézze a jelenségeket. A distanciálódás nehézsége mind emotív, mind kognitív okokból felmerül. Idegen kultúra kutatása esetében a bennszülöttek iránt érzett rokonszenv nem számít túl nagy akadállynak, mert általában nem válik azonosulássá vagy „lelki közösség vállalásá”-vá. Ám az azonosulás a saját kultúra kutatásakor természetes velejárója a helyzetnek, mégsem válhat a kutatás érzélgős nosztalgia-hullámmá. Másként fogalmazva egy ilyen típusú helyzet az érzelmektől való elvonatkoztatás próbájává tehető, s ezáltal szinte kísérleti környezetben gyakorolható az affektivitás-kontroll, ami szükséges velejárója minden tudományos igénnyel fellépő elemzésnek.

A kognitív akadály nehezebben léphető túl, mert gyakran a kutató és a kutató közösség világképe sok ponton fedí egymást. Így az adatközlő magyarázata, amelyet a jelenségekhez fűz, nem újszerű a kutató számára, a társadalmi történések, cselekedetek is természetesnek, maguktól értetődőknek tűnnek. Az ilyen „kulturális vakság”-tól nagyon nehéz megszabadulni.

A világ „elsődleges” szemlélete érdekében olyan gondolkodási folyamatot kell végigjárni, melynek során a kutató „elveszíti” a környezet szimbólumait, s ezáltal olyan fenomenologikus szemléletet sajátít el, amely lehetővé teszi számára, hogy a kultúra által felruházott jelenségektől lemeztelenített dolgok előtt „értetlenül” álljon, gyermek módjára rákérdezve a legmindennapibb jelenségekre is.

Ez az „ártatlanság” azonban csak az első fázisa a látás megszerzésének; a beavatás az a mozzanat, amely által visszanyerik jelentésüket a környezet tárgyai, történései. De ellentétben a szocializáció során végbemenő jelentéstulajdonítással, a kutató megőrzi emlékezetét a konvencionális jelentésekkel még fel nem ruházott világról, így maradhat bizonyos távolságban a dolgok „egyértelműségétől”. Ez megadja a lehetőségét, hogy a jelenségek okait ne kész magyarázatokban keresse a kutató, hanem próbálkozzon meg az elsődleges funkció felfedésével.

Egy példával szemléltetném ezt: ma egyre inkább nem mitikus eredetmondával magyarázzák a dolgok okait a mindennapi világunkban, hanem racionális okfejtéssel egy igaznak elfogadott állításból vezetik le. Ha racionális is a magyarázat, nem jelenti azt, hogy az illető jelenség tudományos értelmezéseként elfogadható. Ha a kutató megmarad az érvényben lévő jelentésrendszerben,

gond nélkül eljut az axiómáig – gyakran egy előítéletig – amely a magyarázat gyökerénél található, de tovább semmiképp. Ahhoz, hogy rákérdezhessen az elsődleges okokra, szükséges kilépnie a szimbólumrendszerből, és a magyarázatot, a cselekvést a társadalmi pragmatizmus szférájában vizsgálnia. (Mi célból jött létre a magyarázat, az előítélet vagy reprezentációs cselekvés?)

A szimbolikus hatalomból való kirekesztés, a tér dominanciája vagy a cselekvő egyén pszichikus egyensúlyának fenntartása olyan célok, amelyekben tetten érhető egy hagyomány működése kulturális kontextusában. A tradíció hordozói – nem tudatosan ugyan – de ragaszkodnak az ilyen formák megtartásához, és ha az aktusok tartalma át is alakul, a bennük rejlő funkció túléli az átalakulást. Gyakran új műfajokban a hagyománynak olyan eleme bukkan fel, amely egy már kihalt műfajhoz kapcsolódott.

Egy jól ismert műfaj példáját említeném. Vidéki lapokban az apróhirdetés, köszönetnyilvánítás és gyászír mellett gyakran megtalálható a megemlékezés. Ezt a folklórműfajt kisvárosi és falusi lakosok tartják fenn, a halottkultusz kísérő/kiegészítő jelenségeként. Az elhunyt hozzátartozói a halál bizonyos jubileumán (hat hét, egy év, öt év) újsághirdetés formájában fejezik ki a veszteség okozta fájalmukat, a „síron túl is tartó” szeretetüket.

Ha túllépünk a jelenség számunkra természetes voltán, elcsodálkozhatunk a dolog abszurdításán: az emberi élet egyik legintimebb történése, a halál, és a szűk családi kört érintő veszteségérzet miatt kívánczik nyilvánosság elé? Még furcsábbnak tűnik a megnyilvánulás, ha figyelembe vesszük, hogy a polgárosuló társadalomban a magánélet egyre inkább tabuvá válik.

A megemlékezést létrehozó, és azt részben ma is éltető hagyomány talán a siratóénekek, halotti tor és gyászmise körül alakult ki. Az egyén pszichikai igénye társadalmi elvárássá vált, vagy fordítva: a társadalmi elvárások visszhangra találtak az egyén lelkivilágában. Az elhunyt hiánya, a büntudat, amiért nem adott meg neki mindent, amire szüksége volt életében, és talán azért is, hogy nem halt vele együtt, a halottal való közösség kinyilvánítására indítja a hozzátartozót.

A kapcsolat kifejezése azonban csak közösség előtt lehetséges, mivel egy társadalmi viszony nem csak a benne közvetlenül résztvevők döntésén múlik, hanem szükség van egy legitimáló közegre is.

A felvázolt funkcióhoz társulnak egyéb, néha változó mozzanatok is (pl. hiedelem, presztízs), de a hagyomány gerincét ez képezi.

Ezzel a példával nem azt akartam szemléltetni, hogy a megemlékezés átvette a siratóénekek vagy az emléktor minden funkcióját, hanem csak azt, hogy az elveszítettnek vélt örökség milyen váratlan formákban képes megjelenni. Hasonló példákat nem túl nehéz találni, melyek szintén a hagyományok „színeváltozását” igazolják.

